

Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri

Hüseyin ÖZGÜR*

Sedat AZAKLI**

This study deals with causes of fires in the Ottoman cities and organization of fire services during the Tanzimat era. The main topics are examined from the perspectives of public administration discipline, public policy analysis, organization and management of municipal services. Fires and fire services are generally examined by engineers, city planners and historians. There is not enough studies analyzing the issue from the viewpoint of public administration.

This study consists of two main parts. Administrative and political organization of municipal fire services are examined in the first part. The factors causing fire and the main difficulties in fire-fighting are explained systematically in the second part. These factors include shortcomings in fire-fighting organization and lack of proper equipment, water distribution problems and inadequacy of water, construction of buildings as attached to each other and by easily flammable materials like wood, narrow and dead-end streets, fire-raising and arson, and some social, economical and demographic reasons.

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı Tanzimat döneminden Cumhuriyet'e kadar olan dönemde Osmanlı'da yangınlara ve yangınlarla mücadelede kamu yönetimi, politika analizi, belediye hizmetlerinin işleyişi ve örgütlenme açılarından bakmaktır. Bu çalışma, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan yaklaşık yetmişbeş yıllık bir dönem üzerinde odaklanmışsa da, bahsi geçen dönemdeki yangınlarla mücadeleyi daha iyi anlayabilmek için Tanzimat öncesi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına da kısaca değinilmiştir.

Yangınlar ve itfaiye hizmetleri gerek günümüzde gerekse yakın geçmişte Türkiye'deki kamu yönetimi uzmanları tarafından ihmal edilmiş bir konu görünümündedir. Bu konular genellikle mühendisler tarafından teknik yönüyle ele alınmakta; nadiren kent plancıları ve tarihçiler de konuya ilgi duymaktadırlar. Ancak, kamu yönetimi, politika analizi, örgütlenme ve belediye hizmetleri

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

** Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

açılarından konunun yeterince incelenmediği kanaatindeyiz. Aşağıda görüleceği üzere, yangınlar Osmanlı'da başta İstanbul'da olmak üzere önemli bir sorun olup Padişahlar dahi doğrudan ilgilenmişlerdir. Osman Nuri Ergin'in Mecelle'sinde yangınlarla ilgili bahislerin genişçe bir yer tuttuğu da görülmektedir.

154 Yangınlar Osmanlı kentsel gelişmesine yön veren, kentsel planlama ve çeşitli belediye hizmetleri açısından olumlu ve olumsuz etkileri olan bir olgudur. Yangınlarla mücadele 19. yüzyıl boyunca Osmanlı idarî ve siyasî teşkilâtlanması ile malî durumundan yakinen etkilenmiştir. İdarî teşkilâtlanmada, malî durum ve hukuki düzenlemenin yangınlar ve yangınlarla mücadele ile olan ilişkileri iki yönlü olup birbirlerini karşılıklı etkilemişlerdir. Bir başka deyişle, yangınların, özellikle İstanbul'da, şehir yönetimini etkilediği de söylenebilir.

Bu çalışma tarihsel olarak özellikle Tanzimat dönemini ve kısaca Tanzimat öncesi dönemle Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsamaktadır. Üretim yerleri, tophane ve cephane gibi teknik ve mekansal özelliği olan yangınlardan çok kentsel yangınlar ele alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında yangınlarla mücadelede ve itfaiye hizmetlerinde idarî ve siyasî teşkilâtlanma, ikinci kısmında ise yangınların çıkmasına yol açan ve yangınlarla mücadeleyi güçleştiren sebepler ele alınmaktadır. Tanzimat öncesi dönem ile Tanzimat dönemindeki yangınların çıkış sebepleri, alınan önlemler ve yangınlarla mücadele karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Her ne kadar, bu çalışmada spesifik bir konu olan belediye hizmetlerinden yangınla mücadele ele alınmışsa da, mevzii, parçacı tahlil ve değerlendirme yerine, bütüncül bir yaklaşım izlenmeye çalışılmıştır. Buradaki bütüncüllükten kasıt, sadece tarihî olaylar verilmek yerine, neden-sonuç ilişkisinin kurulması ve farklı disiplinlerin tahlillerinin kapsama alınmasıdır. Sonuç bölümünde yer alan öneriler, bu çalışmanın kapsamıyla sınırlıdır. Yangın ve itfaiye hizmetleri daha farklı açılar ve dönemler itibariyle ele alındığında farklı önerilerde bulunmak mümkün olmakla birlikte, bunlar çalışmanın iç bütünlüğü açısından gözardı edilmiştir.

Yangınlarla Mücadelede ve İtfaiye Hizmetlerinde İdarî ve Siyasî Teşkilâtlanma

Mahalle ve Lonca Teşkilâtlarının Yangınla Mücadelede Rollerini

Yangınla mücadelede mahalle ve lonca teşkilâtlarının rolleri daha çok klasik döneme özgüdür. Mahalle ve lonca teşkilâtları, Selçuklu ve Osmanlı şehirlerine yüzyıllarca damgasını vurduğundan ve dolaylı etkileri Tanzimat dönemine de uzandığından ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bunun sebebi, mahalle ve lonca teşkilâtlarının Osmanlı Devletinde bir çok belediye hizmetinde olduğu gibi yangınla mücadele ve itfaiye hizmetlerinde de etkin ve önemli bir rol oynamasıdır.

Osmanlı idarî teşkilâtında mülkî, beledî ve adlî teşkilâtın ilk basamağını mahalleler teşkil eder. Nahiye mahalleden; kazalar da nahiyelerden sonra gelir.

Kazaları kadılar, nahiyeleri naip, idare ettikleri gibi mahalleleri de imamlar idare ederlerdi (Ergin, 1936: 103). Mahalle birimi ve cemaat idareleri daima kentsel hizmetleri ve kendi alanlarındaki kolluk görevlerini geleneksel biçimiyle devam ettirmişlerdir. Mahallenin müdafaası ve uygunsuz takımının cezalandırılması, ortak hareket ederek yangınların söndürülmesine yardımcı olma, 19. yüzyıl mahallesinin tipik görevleri arasındadır (Ortaylı, 1973: 18).

“Kent yönetimine dair çok çeşitli görevleri olan kadı, aynı zamanda esnaf loncalarının da denetçisi idi ve lonca yöneticileri aracılığıyla bazı beledi hizmetlerin yerine getirilmesini sağladı. Esnaf kethüdaları çarşı içindeki yolların, çeşmelerin ve su yollarının bakımı ile onarımı görevlerinin yerine getirilip bedelinin kendi sandıklarından ödenmesini sağlamakla yükümlüydüler. Bu işleyişin temel nedeni geleneksel Osmanlı kent yönetiminin bazı hizmetleri aktif olarak yerine getirecek güce sahip olmamasıdır. Örneğin, su, kanalizasyon, yangın söndürme hizmetleri lonca örgütleri gibi belirli gruplar tarafından yerine getirilmekte olup yapıcı ve aktif bir hizmetler bütününden çok kadı'nın gözetiminde, denetleyici ve yaptırımçı bir yönetim ve örgütlenme söz konusudur” (Aktüre, 1985: 894).

Özellikle 1826'da Yeniçeri Ordusunun kaldırılması ile tekrar önem kazanan ve fonksiyonel hale gelen mahalle yangın teşkilâtları mahalle halkından toplanan paralarla idare olunurlardı. Mahalle tulumbası ile alet ve edevatın muhafazası ve tulumbacıların sevk ve idaresi için mahalle ihtiyar heyeti tarafından bir reis tayin edilirdi. Mahalle tulumbacılarının devletten veya belediyeden aldıkları bir maaşları yoktu. Buldukları yerlerde sanat ve ticaretle meşgul olan bu kişiler yangın olduğunda işlerini bırakıp yangın mahalline koşarlar ve söndürme faaliyetlerine katılırlardı. Devlet ve belediye, ancak bunlardan vergi almayarak, senede bir kat elbise ile günde birer çift ekme vererek ve yatacak yer temin ederek yaptıkları hizmetlerin karşılığını vermeye çalışmıştır (Ergin, 1995: 1139).

Klasik Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı İtfaiyeciliğinin Teşkilatlanması

Osmanlı'larda yangın söndürme hizmetlerinin teşkilâtlandırılması öncesi uygulamalar balta, kova, merdiven, kürek gibi malzemelerin belirli yerlerde muhafaza edilerek yangın çıktığında halk tarafından gelişigüzel kullanılmasına dayanıyordu. Aynı zamanda, bazen etraftaki binaların yıkılmasıyla kaderine terk edilen yangınların büyümesi engellenmeye çalışılıyordu (Ergin, 1995: 1097). 16. yüzyılda teşkilatlanma yoluna gidilerek Yavuz Sultan Selim döneminde Yeniçeri Ocağının bir bölümü olan Acemioğlanlara yangın söndürme görevi verilmiştir. III. Murat devrinde çıkan büyük yangınların sonunda İstanbul Kadısı, 1572 yılında bir ferman yayınlarak her evde bir küp su, merdiven, kazma ve kürek bulundurma mecburiyeti getirmiştir (Çelebi, 1994: 306; Özcan, 1999: 33). 1714'te İstanbul'da çıkan yangınlarla mücadelede daha etkili olabilmek amacıyla Paris'te Garda Pompa teşkilâtıyla aynı zamanda kurulan 10-15 kişilik Didoncular, “Çardaklı” diye tabir

olunan 120 kg ağırlığında ve kullanılması çok zor, Didon (ya da tulumba) ile yangınlara müdahale etmekteydi.

Osmanlı'da yangın söndürme çalışmalarında esaslı gelişme 18. yüzyıl başlarındaki bu tulumbacılar ile oldu. Tüfekhane ve Tophane yangınlarında kullanılmak üzere sonradan Müslüman olan bir Fransız teknisyenin 1714'de yaptığı bu tulumba makineleri ağır ve kullanması oldukça zordu. Davut adını alan bu Fransız teknisyen, sonradan tulumba makineleri ile yakından ilgilenen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından tulumba teşkilâtının başına getirildi (1720-1733) (Ergin, 1995: 1119-1121). Böylece, Yeniçeri Ordusuna bağlı bir tulumbacılar ocağı kurulmuş oldu (1720). İstanbul yangınlarını söndürmek amacıyla 1759 yılına kadar çeşitli semtlerde 51 kolluk kurulmuştur. Tulumbacılar ocağı Yeniçeri Ordusunun son yıllarında çıkan yangınlarda oldukça başarısızdı.

12 Temmuz 1775'de bir bakkal dükkanından çıkan bir yangın, onaltı saatten daha az bir zamanda iki bine yakın evi kül etti. Tarihçi Vasıf, bu yangının ancak kısmî olduğunu söylüyor; bu yangının verdiği zarara bakarak şehirde üç ay sonra çıkan ve tarihçinin "tam" diye vasıflandırdığı yangının verdiği zararın nispeti üzerinde bir fikir edinilebilir. Otuzaltı saat boyunca yangın bütün istikametlerde yayıldı. Babiâli, vezir-i âzam sarayı ve defterdar kapısına kadar herşeyi yaktı. Bu sarayların ve içinde mescitle ordunun çadırlarının bulunduğu Mehterhane'nin yeniden inşası çalışmalarına nezaret etmek üzere müfettişler tayin edildi (Hammer Purgstall, 1986, Cilt 15: 182).

Tulumbacılar ocağı 1826 yılına kadar 106 yıl devam ettikten sonra II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ordusunun kaldırılmasıyla sona erdi. Bunun sonucu, yangınla mücadele tekrar semt tulumbacılarına kaldı. Sergüzeşt havasıyla İstanbul'un değişik yerlerinde kurulan ve itfaiyecilikten pek anlamayan semt tulumbacıları, Büyük Hoca Paşa yangını karşısında başarısız kaldılar (Yalın, 1998: 5). İtfaiye teşkilâtında iki yıllık bir fetret döneminden sonra nihayet, 1828'de Tulumbacılar Nizamnamesi yayınlanarak (Sakaoğlu, 1994: 435) Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu içinde yaşlı zabıtlardan oluşan kumandanlar nezaretinde, yarı askerî nitelikteki yangıncı taburu diye anılan itfaiye teşkilâtı kurulmuştur (Özcan, 1999: 34).

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Yangınlarla Mücadelede İdarî Teşkilâtlanma

1846'da Zaptiye Müşirliği, 1855'te de Şehremaneti kurulunca yangınları söndürme işi, sadece askerlerin eline bırakılmayarak, belediye dairelerine ve merkezlerine tulumbalar verilerek semt tulumbacılığı ocakları tahsis edildi. Belediye daireleri sınırları içinde bulunan ayak takımına mensup kişilerden takımlar oluşturuldu. Gündüzleri kendi işlerine bakan ve yangın çıktığında sandık başına koşan bu kişilerin çoğu bekârды. Başlarına "ağa" unvanıyla bir reis tayin edilerek belediye sınırları içindeki esnaftan oluşturulan bu tulumbacılar "daireli" adı verildi (Göktaş, 1994: 302).

Tanzimat'a gelinceye kadar şehrin hâkimi, valisi ve belediye başkanı kadılardı. 1826-1837 arasında görevleri giderek azaldı; bazı hizmetler sahipsiz kaldığı gibi yeni beledî hizmet alanları da ortaya çıktı. Sahipsiz kalan bazı beledî hizmetlerin yürütülmesi gereği yanısıra, Avrupa devletlerinin tavsiye ve talepleri üzerine 1855 yılında İstanbul'da Şehremaneti adıyla bir belediye teşkilâtı kuruldu ve İhtisap Nezareti ortadan kaldırıldı. Şehremaneti, kadının geleneksel olarak yürüttüğü belediye hizmetlerini üstlenmişti. Tanzimat'ın getirdiği kurumsal bir değişiklik olan Şehremaneti, İhtisap Nezaretinden daha başarılı olamamış ve kendisinden beklenen sonucu verememiştir. Nitekim, bir yıl sonra Şehir Meclisi lağvedilmiş; bir yıl kararsızlık döneminden sonra, 1857'de çok sayıda ticarethane ve evin bulunduğu yoğun nüfuslu Beyoğlu ve Galata semtleri birleştirilerek burada Türkiye'nin ilk belediye teşkilâtı Altıncı Daire adıyla kuruldu (Eryılmaz, 1992: 199-204).

Altıncı Belediye Dairesinin çalışmalarını başarılı bulanlar olduğu gibi, başarısız görenler de bulunmaktadır. Başarılı bulanların zikrettiği hizmetler arasında, yolların genişletilmesi ile 1871 yangınından sonra kâgir bina yapılmasının teşvik edilmesi yer almaktadır. Altıncı Belediye Dairesinin kurulduğu Galata ve Beyoğlu'nda temelde azınlıklar yaşamaktaydı. Tanzimat'a kadar azınlık mahallelerinin coğrafi alan olarak genişlemesine izin verilmediğinden buralarda yaşayan azınlıklar ve yabancılar gerek binaları kâgir ve çok katlı yapmak gerekse sokakları olabildiğince dar tutmak suretiyle artan nüfuslarına mesken ve ticarethane alanı sağlamak için pratik bir çözüm bulmuşlardı. Ancak, kâgir bina sayısında artışa rağmen ahşap binalar tamamen ortadan kalkmadığından ve diğer sebeplerden yangınlar çıkabilmekte; çok katlı binalar ile dar sokaklar yangınlara müdahaleyi güçleştirmekteydi.

"19. yüzyıl belediyesi görevlerini yerine getirmek konusunda yeterli sayıda devamlı personele, araçlara ve kuruluşlara sahip değildi. Yani, önemli hizmetleri yerine getirecek personel üzerinde yeterince kontrol ve ceza olanağı yoktu. Örneğin, sık sık çıkan büyük yangınların tehdit ettiği şehirlerde etkin ve yeterli güce sahip bir itfaiye teşkilâtı bulunmamaktaydı. Yangınlar mahalle sakinlerinin kendi gayretleri ve bu işi amatör bir spor haline getiren tulumba takımlarınca söndürülmekteydi. Resmî teşkilâtın kendi olanaklarıyla becerebildiği tek hizmet, yangını haber vermek, ahaliyi ve tulumbacıları alarm durumuna geçirmekten ibarettir. Üstelik ve en önemlisi bu tür hizmeti yerine getiren tulumbacılar üzerinde şehir yönetiminin hiçbir etkisi, denetim ve ceza yetkisi yoktur" (Ortaylı, 1973: 20).

Büyük can ve mal kaybına neden olan 1871 Beyoğlu yangınında İstanbul'da 3000 ev yanmıştır. Bu yangında, gündüzleri kendi işleri ile uğraşan ancak geceleri tulumbacı koğuşlarında yatan "daireli" teşkilâtı pek başarılı olamamıştır. Bunun sonucu, dönemin yöneticileri yangınlarla mücadele konusunda daha ciddi önlemler almaya karar vermişlerdir. Osmanlı dönemi itfaiyeciliğinin toparlanma dönemine isabet eden 1874 yılında, Sultan Abdülaziz, Macaristan'dan Kont Odon Szecheny'yi

getirerek İstanbul İtfaiyesi'nde ıslah çalışmaları yapmasını istemiştir. Kont Szecheny, İstanbul'a gelir gelmez iki taburlu bir itfaiye alayı kurmuştur. İtfaiyenin askerî disiplinle çalışma esasları oluşturulmuş ve kısa sürede önemli başarılar elde edilmiştir. Yeni itfaiyeci kıyafeti benimsenmiş, kullanılan teçhizat modernleştirilmiş ve yeni yönetmelikler hazırlanmıştır. Kont Szecheny Boğaz'daki ve deniz kenarındaki yalıların bir çoğunun ahşap olduğunu göz önüne alarak, 1887'de o yıllar için çok büyük bir yenilik olarak kabul edilen, Deniz İtfaiyesini kurmuştur (Çelebi, 1994: 307). Yine, Ankara'da Abidin Paşa'nın valiliği döneminde, 1881 yangınından sonra bir itfaiye bölüğü kurulmuştur (Georgeon, 1999: 109).

Daha sonra II. Abdülhamit Kont Szecheny'ye paşalık unvanı vermiştir. Szecheny İstanbul itfaiyesini 1922 yılına kadar tam 48 yıl yönetirken dört padişah görmüştür. 1923'den sonra Cumhuriyet'le birlikte Bakanlar Kurulu kararı ile askerî teşkilât içinde olan itfaiye sivilleştirilerek belediyelerin idaresine bırakılmıştır.

Sık sık yangınlarla karşılaşan bir başka şehir de İzmir'dir. Cumhuriyet öncesinde bir tulumba teşkilâtına sahip olan İzmir'de, belediyenin yangın teşkilâtının faaliyeti yangın kulelerinden şehri gözetlemek ve yangın olduğunda top ateşleyerek yangını haber vermektен öteye pek geçememiştir. İzmir Belediyesinin itfaiye teşkilâtı kurmak konusundaki malî imkânsızlığını göz önüne alan Royal ve Sen adlarındaki sigorta şirketleri, 1897'de kendi itfaiye teşkilâtını kurmuşlardı. Sigorta şirketlerinin acenteleri tarafından seçilen beş kişilik bir heyet tarafından yönetilen ve kadrosunda 2 mülâzım, 3 çavuş, 16 tulumbacı ve iki muavin barındıran itfaiyenin tüm masrafları, yine sigorta şirketleri tarafından karşılanmıştı (Serçe, 1998: 225).

Dahiliye Nezareti, 1900'lü yıllar boyunca vilayet merkezlerinde itfaiye teşkilâtı oluşturulması gerektiğini sık sık hatırlatmasına rağmen, malî olanaksızlıklar buna meydan vermiyordu. Bunun belki de tek istisnası, Cemil (Topuzlu) Paşa'nın yaptığı istikraz ile elde ettiği gelirin bir kısmını İstanbul Belediyesinde yangın ile mücadelede kullanmak üzere 1910'lu yıllarda yaptığı hizmetlerdi.

Her büyük yangın meydana geldiğinde, itfaiye teşkilâtının yeniden yapılanması ve ıslahı için komisyonlar kurulur ve çeşitli öneriler dile getirilir veya kararlar verilirdi. Fakat, netice olarak, yangınla mücadelenin malî boyutuna gelince komisyon bir çözüme ulaşamadan dağılırdı. Örneğin, 16 Ağustos 1921'de Üsküdar'da meydana gelen yangına müteakip çeşitli komisyonlar kurulmuştu. Bu komisyonların birinde itfaiyenin belediyeye bağlanması, sigorta şirketlerinin itfaiyenin yangın masraflarına iştiraki ve benzeri konular hakkında bazı kararlar alınmışsa da, bunları uygulama imkânı bulunamamıştır (Ergin, 1995: 1131).

Büyük yangınlarda bazen Padişah dahi yangın yerinde bulunurdu. Bu durum karşısında, padişaha hürmetten dolayı alacakları ihsanı düşünen yangınla mücadele görevlileri ellerinden gelen tüm gayreti göstererek yangının daha çabuk kontrol altına alınmasını sağlardı. Hatta, halk arasında "padişah yangın yerine gelirse yangın söner" fikrinin yaygın olduğu söylenir. Sadrazam ve Yeniçeri Ağalarının

yangın yerinde bulunarak yangının söndürülmesi ile ilgili çalışmalarını organize etmeleri nizamnameler gereğidir (Ergin, 1995: 1093).

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yangınlar ve Yangınlarla Mücadelede İdarî Teşkilâtlanma

159

“1922 yangınına geçiren İzmir Belediyesinin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de itfaiye oldu. Uşakîzade Muammer Bey döneminde gerekli donanım satın alınarak, belediye itfaiye kadrosu 40 kişiye yükseltildi. 1924 yılında çıkarılan bir kanunla, itfaiye hizmetlerinin belediyelerce yürütüleceği kararlaştırılınca, sigorta kumpanyaları itfaiyesi yönetimi de İzmir Belediyesine geçti. Ancak 1924 Eylülünde Kokaryalı Sineması yangını belediyenin bu alanda hala son derece yetersiz olduğunu gösteriyordu” (Serçe, 1998: 225-226).

İzmir, İstanbul ve Bursa'da baş gösteren yangınların büyük zararlara neden olduğuna dikkat çeken Dahiliye Vekaleti, yayımladığı bir genelge ile; 1) belediye bütçelerine itfaiyeye ait yeterli tahsisat konulmasını, 2) itfaiyeye alınacak elemanlara dikkat edilmesini, 3) araçların seçiminde itina gösterilmesini, 4) itfaiyenin ihtiyacı olan su depolarının her an hazır tutulmasını, 5) umuma açık mahallerde, sahiplerinin yangın için gerekli tertibatı almalarının sağlanmasını, elektrik tesisatının kontrolünü, uymayanların cezalandırılmasını, 6) yangının en kısa zamanda öğrenilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Vekalet, yangın için hiçbir sebep ve mazeret kabul etmiyor; faaliyet ve tertibatta noksanı görülenleri mesul tutacağını açıklıyordu (Serçe, 1998: 226). Dahiliye Vekaletinin yayımladığı bu genelge, aslında, yangınlara yol açan ve söndürülmesini güçleştiren nedenlere de bir yerde ışık tutmaktadır.

Yangınların Çıkmasına Yol Açan ve Yangınla Mücadeleyi Güçleştiren Sebepler

Osmanlı kentlerinde ve özellikle de İstanbul'da sıklıkla baş gösteren yangınlara yol açan ve yangınla mücadeleyi güçleştiren sebepler şunlardır: (1) itfaiye araç noksanlığı ve itfaiye teşkilâtının aksaklıkları, (2) suyun miktar ve dağılım açısından yetersizliği, (3) binaların yapım malzemeleri (ahşap ve bitişik nizam konutlar), (4) kentsel gelişme ve planlama pratiği -özellikle sokakların dar ve çıkmaz olması- (Ergin, 1995: 1077), (5) kundaklama ve kası yangınlar (Sakaoğlu, 1994: 428), (6) ekonomik, demografik ve toplumsal sebepler (Ortaylı, 1996). Çalışmanın bu ikinci kısmında yangınların çıkmasına yol açan ve yangınla mücadeleyi güçleştiren sebepler ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Tanzimat devrine kadar yangın sebepleri hemen hemen yukarıda sayılanlardan ibarettir. Ancak, Tanzimat'la birlikte, petrol, petrol türevlerinin ve havagazının yaygınlaşmaya başlamasıyla bunların da yangınlara sebebiyet verdiği ortaya çıkmıştır. Dikkatsizce eritilen yağların parlaması, ev ve dükkanlarda hizmet eden

çırakların acemiliği, elektrik tesisatının ilk döşenmeye başlandığı Meşrutiyetin ilanından itibaren de elektrik kaçağı gibi sebeplerle de çıkan yangınlar görülmüştür. Ayrıca, konut sorunu ve nüfusun yoğunlaşması dolayısıyla ahşap binaların otel tarzında inşası veya kullanılması ve benzin ile ispirto gibi yanıcı maddelerin otel odalarında, gaz ocakları ile sobalarda yakılması da yangınlara sebep olmuştur (Ergin, 1995: 1079; Andreatyan, 1973: 60).

İtfaiye Araç Noksanlığı ve İtfaiye Teşkilâtının Aksaklıkları

İtfaiye teşkilâtlanması ile ilgili sorunlar, 19. yüzyıla gelinceye değin varolmakla birlikte, 19. yüzyılda sorunların boyutu artmış ve sürekli değişen teşkilâtlanma dönemine girilmiştir. Mahalle sisteminin ve Yeniçeri Ordusunun kaldırılmasıyla itfaiye hizmetleri konusundaki teşkilâtlanma ile ilgili sorunlar büyümüş; önerilen yeni sistemler başarı kazanamadan ve yerleşmeden tekrar ortadan kaldırılmıştır. Belediye hizmetlerini de çok yakından ilgilendiren idarî ve siyasî yapının ve işleyişin sürekli değiştiği 19. yüzyılın kendine özgü teşkilâtlanma sorunları olduğu söylenebilir. İstanbul'daki nüfus ve nüfus yoğunluğunun artışı ile belediye hizmetlerinden sorumlu birimlerin içinde buldukları malî sıkıntılar, 19. yüzyılın ilk yarısında itfaiye teşkilâtlanmasının durumunu daha da kötüleştirmiştir. 19. yüzyıldaki sorunların vurgulanması, 20. yüzyılın gelmesiyle veya Cumhuriyet'in ilanı ile itfaiye araç ve gereç noksanlıklarının giderildiği veya teşkilâtlanma sorunlarının halledildiği anlamına gelmemektedir.

Son yıllarında dağılmak üzere olan ve âsileşen Yeniçeri Ordusu içinde yer alan itfaiye teşkilâtı giderek yangınların söndürülmesinde etkinliğini kaybetmişti. Nihayet, Yeniçeri Ordusunun kaldırılması ile yangınla mücadele sisteminde ciddi değişiklikler olmuş ve yeni arayışlar dönemine girilmiştir. Daha sonraları, yeni kurulan mahallî idarelere bağlı yarı askerî nitelikte itfaiye teşkilâtı oluşturulmuştur. Her belediye merkezinde bir tulumba ve yeterli sayılabilecek itfaiyeci bulundurulmaya çalışılmıştır. Her mahallede, mahalle gençlerinden oluşturulan ve "tulumbacılar" olarak adlandırılan gönüllü itfaiyeciler faaliyet göstermeye başlamıştır (Çelebi, 1994: 306). Fakat, daha sonra tekrar bahsedileceği üzere, Yeniçeri Ordusunun dağılma ve ayaklanmalarının arttığı dönemde, yangınlar ya kendi kendine sönmekte ya da daha kötüsü bizzat Yeniçeriler tarafından çıkartılmaktadır (kundaklama ve kasfî yangınlar bahsinde bu konu daha ayrıntılı incelenmektedir). Bazı yangınların üç gün sürdüğü düşünülürse itfaiye teşkilâtlarının yetersizliği ortaya çıkmaktadır.

1826-1828 semt tulumbacıları dönemi, yangınla mücadelede duraklama dönemi olarak tarihe geçmiştir. 1828'den sonra ordunun içinde kurulan "yangıncı taburları" ve belediyelerde kurulan "daireler"den 1923 Cumhuriyet dönemine kadar toparlanma dönemi içine girmiş olan (Yalın, 1998: 5) itfaiye teşkilâtı, Şehremaneti'nin de kurulmasıyla yeterli hale geleceği umulurken, gerek Hocapaşa

(1007 bina) ve gerekse Beyoğlu (3000 bina) yangınlarında çok miktarda binanın yanmasını önleyememiştir. Bunun yanında, 1889 Üsküdar yangınında 1000, 1890 Pendik yangınında 1200, Maltepe'de 1903 yangınında 1121, 1908 Çırçır (Fatih) yangınında 1500, 1911 Aksaray yangınında 2400, 1915 Tophane-Cihangir yangınında 1325 ve 1918 Cibali-Fatih yangınında 7500 bina yanmıştır (Sakaoğlu, 1994: 430).

Kente Su Temininin Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleriyle İlişkisi

Osmanlı şehirlerinde vakıflar tarafından yürütülmekte olan su hizmetleri, 19. yüzyıl sonlarına kadar yangın vanalarını pek içermemekteydi. Şehremaneti, 1877 Dersaadet Belediye Kanununa dayanarak vakıflara bağlı su idaresini kendi bünyesine aldıysa da bu işi yürütemedi ve su hizmeti II. Meşrutiyetten sonra tekrar vakıflara verildi. Şehremaneti bu dönemde su hizmetlerinin bir kısmını imtiyaz yöntemiyle şirketlere verdi (Eryılmaz, 1996: 347).

Nüfusun bir milyona yaklaştığı İstanbul'da, kalite, miktar ve kapsadığı alan itibariyle ciddi boyutlara ulaşan su sorununu gören Avrupalı girişimciler, kendilerini zenginleştirecek bir kaynak olarak su işine el atacaklardı. Abdülaziz devrinde, İtalya'daki Napoli ve Trieste su şebekelerini kuran bir Fransız şirketi, temsilcilerini İstanbul'a gönderdi. Şirketin amacı, İstanbul çevresindeki göl ve benzeri su kaynaklarından su getirip şehrin iki yakasına dağıtma teklifi yapmaktı. Beyoğlu basınıının da desteğini alan şirket, ilk olarak Terkos Gölünden Beyoğlu yöresine, daha sonra da İstanbul'un diğer semtlerine su getirip dağıtmak için imtiyaz isteminde bulunmuştu. 1874 yılında bu imtiyaz yukarıda adı geçen şirkete verilir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla ertelenen su şirketi hikayesi, on yıl sonra 1884'te yeniden ele alınmıştı. Bir yıl sonra, Terkos Gölünden getirilen su, Beyoğlu, Galata ve Tophane'den Beşiktaş'a kadar olan alan içinde akmaya başlamıştı. Şirket, mukavele gereği yoksul halka bedelsiz su vermek için aynı semtlerde 12 kadar çeşme ve bir o kadar da yangın musluğu yaptırmış, kışla, hastane ve okullara da bazı ayrıcalıklar dışında bedava su verilmeye başlanmıştı (İstanbul Ansiklopedisi, 1994: 48; Kazgan ve Önal, 1996: 428-429). Fakat, şirketin, rakip firmalar ve vakıf suları ile rekabeti de devam etmiştir. Fransız sermayesi ile kurulan su şirketine bu işi kaptıran İngilizler, sürekli olarak şirket suyunu karalamışlardır.

Su şirketinin çeşitli semtlerde bedava su dağıtan çeşmeler ile yaptırdığı yangın muslukları şirket açısından bir süre sonra önemli bir problem haline gelmiştir. Bu çeşme ve yangın muslukları şirketin umduğunun üstünde su savurganlığına neden oluyordu. İstanbul'da tahminlerin çok üzerinde yangınların çıkması şirket yöneticilerini su verme konusunda kararsızlığa itmiştir. Abdülhamit döneminde kurulan modern itfaiye teşkilâtının sırf su yetmezliği yüzünden birçok yangınların söndürülmesinde etkisiz kaldığı o günlerin gazetelerinde çıkan önemli haberler arasındadır (Kazgan ve Önal, 1996: 429).

1904 yılında da, Kağıthane'den Taksim'e Hamidiye suyu nakledildi. İstanbul tarafının su ihtiyacı, Kırkçeşme bendi yükseltilmek suretiyle su hacmi artırılarak karşılandı. Anadolu yakasının suyu ise, 1892 yılından itibaren Elmalı bendinden sağlandı. Halkalı ve Kırkçeşme gibi sular vakıflarca, Hamidiye ise Şehremaneti tarafından idare ediliyordu (Eryılmaz, 1996: 347).

Terkos Gölünden İstanbul'a su getiren ve pazarlayan Fransız şirketinin yöneticileri, yangınların çıkışı ve söndürülmesindeki başarısızlığı, su yetersizliğinden çok yolların darlığına ve düzensizliğine bağlıyorlardı. Osmanlı'da konut alanlarında ve yeni kurulan mahallelerde İslâm ve Türk şehirlerine yansıyan mahremiyet olgusu, sokakların çıkmaz, dar ve kıvrımlı oluşmasına sebep olmuştu (Önal, 1994: 29). Gerçi modern itfaiye teşkilâtı kurulmuştu ve yeteri kadar yangın musluğu da vardı ama bazen yayaların bile girmesi mümkün olmayan bu ara sokaklara itfaiyenin girmesi hiç mümkün olmuyordu. Bütün mahalle kül olduktan sonra, itfaiyenin yangın yerine ancak ulaşabildiği durumlar ender değildi. Osmanlı başkenti bu durumda iken bir yandan, konaklar, saraylar inşa ediliyor; diğer yandan, zenginlik ve lüksün gerektirdiği altyapı çalışmaları hızlandırılıyordu (Kazgan ve Önal, 1996: 429). İnşa edilen yeni lüks veya orta sınıf konutlarda göze çarpan bir değişiklik vardı. Bu değişiklik -daha çok kanunların zorlaması ile- yoğun bir şekilde tahta kullanılan binalardan, kâgir binalara geçilmesiydi. Kâgir binalara geçişin en önemli sebebi, çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıntısıyla inceleneceği gibi, kuşkusuz yangınlardı.

Bina Yapım Malzemeleri ve Yangınlar

Yangınların çıkmasına sebep olan ve yangınla mücadeleyi güçleştiren nedenlerden bina yapım malzemeleri ile kentsel gelişme ve planlama pratiği -bu çalışmada ayrı başlıklar altında incelenmiş olmasına rağmen- birbirini yakından ilgilendirmekte ve tamamlamaktadır.

Osmanlı Devletinin özellikle İstanbul bölgesinde evlerin ahşap olması burada sık sık yangınların çıkmasına ve mücadelenin zorlaşmasına sebep olmuştur. Ancak, Arap kentleri büyük yangın felaketlerine pek uğramamıştır. Bunun en önemli nedeni, evlerin çoğunlukla taş, kerpiç ya da samanlı topraktan yapılması, bu malzemelerin de tahtaya göre çok daha az yanıcı olmalarıdır (Raymond, 1995: 102-103). Osmanlı'da binaların ahşap olmasının yanında, yangınlarla mücadeleyi güçleştiren başka nedenler de vardır. Evlerin saçak ve çardak gibi çıkıntıları, binaların bitişik olması, ev aralarında yangın duvarı bulunmaması, kentin bir yarımada üzerine kurulması, nispeten kuvvetli rüzgarın ve fırtınanın varlığı, yangınlarla mücadeleyi güçleştiriyordu (Sakaoğlu, 1994: 428).

Osman Nuri Ergin, yangınla ahşap binalar arasındaki ilişkinin anlaşılmasına rağmen, İstanbul'da binaların ahşaptan yapılmasına izin verilmesinin en önemli sebebi olarak ahşap binanın kâgir binaya göre yapımının daha ucuz olması, böylece

fakir fukaranın ev sahibi olmasının kolaylaştırılmasını vurgulamaktadır. Bazı büyük yangınlardan sonra kâgir bina yapılması ve ahşap bina yapımının engellenmesi yönünde çeşitli kararlar alınmasına rağmen (Ergin, 1995: 1077), bu kararların uygulanması çoğu zaman çok sıkı kontrol edilmemişti.

Osmanlı kentlerinin mahallelerinde, özellikle de İstanbul'da, ahşap evler yangın artığı boş arsalar oldukça yaygındı. Yangın önleme ve altyapı tesislerinin bakımı Osmanlı'da önemli bir problemdi. Türk şehirlerinde ahşap binalar ile özensiz konut yapımı, 18. yüzyıldan itibaren yöneticileri rahatsız etmeye başlamıştı. Esasen, yanan ahşap bina yerine kâgir bina yapılması için hukuki düzenlemeler olduğu halde buna uyulmamıştır. Kâgir bina malzemesinin pahalılığı, kentsel ve bölgesel ulaşımın illikliği, bu tür hükümlere uyulmamasının başlıca nedenleri arasındadır (Ortaylı, 1979: 220).

1839'da yayınlanan bir ilmühaberde, İstanbul'da yapılacak yeni binaların mutlak kâgir olması ve geometrik kurallara uygun bir biçimde inşa edilmesi istendi. Yollar, dört kademeye ayrıldı. Çıkamaz sokakların yapımı yasaklanarak yolların mümkün olduğu kadar geniş alanlara açılması zorunlu kılındı. Bunun yanı sıra, yollar üzerinde yapılacak binaların yüksekliklerine ve kat sayısına (üç kat) sınırlama getirildi (Tekeli, 1985: 887).

19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyıl başlarında Anadolu'nun İstanbul dışındaki bazı yörelerinde yapım teknikleri farklı bir biçim almaya başladı. Örneğin, tüm Batı ve Güney Anadolu ile İç Anadolu'nun çevre kesimleri bir zamanlar ağırlıklı biçimde kerpiç yığma inşaatla karakterize olurlarken, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ve öncelikle kent ve büyük kasabaları etkileyen bir süreçte ahşap karkas inşaata geçtiler. Sözgelimi, Eskişehir'in 19. yüzyıl öncesinde kerpiç yığma bir konut stoku vardır ve köyler bu niteliklerini 20. yüzyıl başlarına dek sürdürdüler. Sivas kent merkezinde bile, ahşap elde etme olanaklarının kısıtlı olmasına rağmen, hımışa geçme eğilimi olmuştur. Afyon'da da, kerpiçten hımışa doğru bir gidiş görülmüştü (Tanyeli, tarihsiz: 465). Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kendiliğinden kerpiç yığma tarzdan ahşap karkas tarza geçiş, İstanbul'da yangından korunmak amacıyla ahşap binalardan kâgir binalara geçmek için yapılan çeşitli düzenlemelerin aksine bir eğilimi yansıtmaktadır. Bu durum, Anadolu'nun kontrolü ve yönetimi çok güç olmayan ve temelde kerpiç yapılaşmanın görüldüğü daha küçük kentlerinde yangının çok ciddi bir sorun olmadığına işaret edebilir. Öte yandan, belki de, İstanbul konut yerleşimleri bazı bilinçli çabalara rağmen bir yandan yanıcı, parlayıcı sanayi faaliyetleri ile çevrelenmiş; diğer yandan da yoğun, tamamı ahşap veya oldukça ahşap ağırlıklı binalarla donatıldığından, yangın, İstanbul'da daha tahrip edici ve ciddi önlemler almayı gerektirici bir afet durumundadır.

Baron Hammer Purgstall, 1693 yılına rastlayan ve gerek Tekeli'nin, gerek başka yazarların kentin gelişimi üzerinde etkilerinden bahsettiği yangınlardan birini şöyle hikâye etmektedir (Hammer Purgstall, 1986, cilt 12: 216):

“Aynı yıl (1693) İstanbul, şehrin büyük bir kısmını harabeye çeviren yeni bir yangın felaketiyle karşılaştı. 21 saat süren, rüzgârın körüklediği ateş, bütün istikametlere yayıldı. Ayazına ile un depoları arasından çıkan alevler, Cibali kapısına kadar rastladığı her şeyi yerle bir etti, sur dışındaki evleri küll ettikten sonra şehrin içine girdi ve oradan Süleymaniye, Vefa meydanına, Şehzade Camisine, Saraçlara; oradan Yeniçerilerin yeni kışlalarına ve avrat pazarına kadar dayandı. Yangın, kontrol altına almak hususunda gösterilen bütün gayretleri boşa çıkardı. Halk, her tarafa taşıyabileceği değerli malını alıp canını kurtarmaya baktı. Birkaç saat önce camilerin ve muhteşem sarayların parıldadığı büyük mekân üzerinde gözlere sadece küll yağınlarını görmek kaldı (5 Eylül 1693 - 4 Muharrem 1105). On iki gün sonra Ayazma Kapısında alev yeniden yıkıcı, yakıp küll edici olarak ortaya çıktı. Bir kömür deposundan başlayan yangın bütün ahşap dükkanları yerle bir etti ve şehrin içine girerek, geçen yangından kurtulan ve Süleymaniye’ye çıkan evler dizisini yuttu. Bu felaket, kötü kollama ile suçlanan Kaymakamın azline sebep oldu.”

Görüldüğü üzere, yangınlar, İstanbul’da o kadar yıkıcı ve harabeye çevirici olabilmektedir ki, geniş bir nüfus kısa zamanda bundan şiddetle etkilenebilmektedir. Öte yandan, her yangın, kentin yeniden gelişimine izin vermektedir.

Kent Planlama Pratiği, Kentsel Gelişme ve Yangınlarla Mücadele

Avrupa’da ve Osmanlı’larda kentsel planlama pratiği aynı zamanlarda (19. yüzyılın ikinci yarısında) gelişmeye başlamakla birlikte temel sorunlar farklıdır. Avrupa’da gelişen kent planlamasının temelinde sanayi kentinin sağlık sorunlarına, kentsel ayaklanmalara çare aramak yatmaktadır. Osmanlı’da kent planlama pratiğinin gelişim nedenleri ise, kentte büyük tahribat yapan yangınları önlemek, yeni kent içi ulaşım araçlarının gereksinmelerini ve dolayısıyla itfaiyecilerin de kolay ve hızlı hareketini karşılayacak şekilde yolları geliştirmek, kentin artan nüfusuna ve göçmenlere yeni mahalleler oluşturmaktır. Kuşkusuz 19. yüzyıl Osmanlı kent planlama pratiği, Avrupa deneyinden etkilenmiştir; ama, farklı sorunları, dinamiği ve örgütlenmesi olan Osmanlı kenti, kendine özgü özelliklere de sahip olmuştur (Tekeli, 1985: 884; Tekeli, 1996: 366-367). Osmanlı’nın kendine has kentsel planlama pratiğinin gelişimi ve özellikleri, yangınlar ve itfaiye hizmetleri açısından temelde İlhan Tekeli’den yararlanarak aşağıda özetlenecektir:

Osmanlı kent mimarisi, yapım malzemesi ve kentsel gelişme ile kentleşme sürecinde ciddî değişimlerin yaşandığı ve geleneksel mimari, kentleşmenin yerini yeni pratiklerin aldığı dönem 19. yüzyılın tamamıdır. Geleneksel Osmanlı kentsel planlama pratiğini temsil eden 16. yüzyıl ile 19. yüzyılı karşılaştıran İlhan Tekeli’ye göre (1996: 365); “19. yüzyıl kentinde de, 16. yüzyıl kentinde olduğu gibi yangın ve deprem gibi felaketler kentlerin büyük kesimlerinin yok olup yeniden yapılmasına neden olmaktadır. Ama artık yeniden yapılaşma süreci büyük ölçüde 16. yüzyılın geleneksel kent dokusunu yeniden üretme özelliğini kaybetmiştir.

“Osmanlı şehirleri, mahalle yapısı ile iktisadî yatırım ve kullanım sahalarında ciddi tasarruflar sağlayan bir düzenlemeye sahipti. Üç katı geçmeyen evlerden oluşan mahallelerde hafif, önceden imal edilmiş mimari veya inşaat elemanları kullanılmaktaydı. Her ev kendi parseli içinde toprak taşımaya gerektirmeyen küçük kazı ve toprak tesfiye işleri elle yapılmakta ve mahalle içlerine ağır vasıtaların girmesi söz konusu olmayan bir planlama ve sokak oluşumu söz konusuydu” (Cansever, 1995: 159). Mahalle içi sokaklar dar ve bazen çıkmaz olduğundan büyük itfaiye taşıtlarının mahalle içine kolayca girmesi oldukça zordu. İstanbul'un nüfusu, Türkler tarafından fethinden sonra hızla arttığından ve ulaşım imkânları çok sınırlı olduğundan şehir nispeten dar bir alanda sıkışık bir düzende büyümüştü. Hızlı büyüyen nüfus, çıkmaz ve dar sokaklar, ahşap yapı malzemesiyle birleşince yangınlarla mücadelede başarı düşmekteydi.

İstanbul'da ilk imar planlama çalışmaları 1836-1837 yıllarında başlamıştır. Daha sonra çok ün kazanacak olan Moltke, İstanbul'un planını yapmıştır. 1839 yılında bir ilmühaber haline getirilen bu planın kararlarına göre, İstanbul'da yapılacak yeni binalar kâgir olacaktır; bina yaptıracak olanlara, geniş ve geometrik kurallara göre geçirilecek sokaklarda yer gösterilecektir. Yeni yapılacak mahallelerde geometrik kurallara önem verilmesi, bu yeni mahallelerde ahşap ev yapmak isteyen fakir fukaraya hiç göz yumulmaması, Ebniye-i Hassa Müdürüne bir görev olarak veriliyordu. Ayrıca, hiçbir çıkmaz sokak yaptırılmayacağı ve olanaklı yerlerde meydan bırakılacağı da karara bağlanmıştı (Tekeli, 1996: 367). Bu ilmühaberi izleyen 1848 Ebniye Nizamnamesi, kamulaştırma, binalara ruhsat verilmesi, sokak genişlikleri, inşaatların denetimi ve bina yükseklikleri hakkında kurallar içermekteydi. Ebniye Nizamnamesinde çıkmaz sokakların yapılmaması, yangına karşı alınacak önlemler hakkında hükümler de vardı.

Gerek 1839 ilmühaberi gerek 1848 Ebniye Nizamnamesinin temel kaygısı, kentin fizikî biçiminde önemli değişiklikler getirmekten çok, yangın sorununa bir çözüm bulmaktır. Bu iki düzenleme, ayrıca, yolların arabaların geçişine olanak verecek şekilde genişletilmesini de amaçlamıştır. Getirilen bu teknik kuralların bir de toplumsal sonucu vardır. Artık kentte yapılacak binaların yüksekliğini ve sokakların biçimini sahibi veya sahibinin mensup olduğu millet değil, binanın bulunduğu yolun genişliği belirleyecektir. Tanzimat'ın milletlerarası eşitlik sağlama ilkesi bu düzenlemede de etkisini göstermiştir (Tekeli, 1996: 347).

“İstanbul'un imarı için atılan adımlara, yangınlardan sonra ortaya çıkan görünüm de neden olmuştur. Gerçekte, bu yangınlar bir anlamda yeni yapılacak kent planlaması için bir çeşit vesile oluşturmuştur. 1854'teki Aksaray ve 1864'teki Sirkeci-Hocapaşa yangınlarından sonra çıkarılan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi parselasyon, kamulaştırma ve yol yapımı konusunda yeni hükümler getiriyordu. Bu nizamname özellikle Hocapaşa yangın yerinin düzenlenmesinde uygulanmıştır” (Tekeli, 1985: 888).

Yangınların sıklıkla tekrarlaması sonucunda İstanbul'un yaklaşık 1/50'sinin her yıl yandığı ve her 50 yılda bir, silüetin ve iskân kabuğunun değiştiği sonucuna varılmaktadır (Sakaoğlu, 1994: 428). Yangınlar on binlerce evin yanında evlerin içerisindeki değerli eşyaların da yok olmasına sebebiyet veriyordu. Ekonomik hayatın aylarca hatta bazen yıllarca durmasına sebep olduğu yangınlar, savaşlar kadar zarar verdiği de bir gerçektir. Yangınlar, maddi kayıplar kadar, el yazması kitaplardan, işlemeli çeyizlik eşyalara kadar bir çok kültürel değerın kaybolmasına da sebep olmaktadır (Kuzucu, 1999: 688).

Halkın yerleşim alanı bazen yangınlara göre belirleniyordu. Halk, yangından ancak Allah inancı ile kurtulabileceğine inanmaktaydı. Halk, ateşin dokunmayacağına inanılan türbe ve yatırlara yakın yerlerde oturmaya; çeşme, hamam ve sarnıçlar civarından ev edinmeye gayret etmişlerdir. Ayrıca, evlerde sarnıçlar, avluda su kuyuları inşa edilmiştir. Yangınlar, bu tür önlemlere rağmen, yine de güçlkle söndürülüyor hatta söndürülemiyordu (Sakaoğlu, 1994: 428).

İstanbul'da belediye kurulması yolunda ilk adımlar atılırken, büyük yangınlardan sonra yapılacak imarı düzen altına almak için mevzii planlar yaptırılmaya başlanmıştır. 1854 yılında 740 evlik Aksaray yangın yerinin planı Luici Storari'ye yaptırıldıktan sonraki yıllarda, yangın yeri haritalarını Türk haritacılar yapmaya başlamıştır. 1864 yılında 2910 binayı yakan Hoca Paşa yangınından sonra, daha kararlı imar arayışlarına girilmiştir. Bir çeşit imar komisyonu niteliğini taşıyan İslahat-ı Turuk Komisyonu kurulmuştur. Yörenin haritası alınmış, yeni imar nizamnamesi çıkarılmış ve Komisyon emrine verilen bir fonla bu alanların parsellenmesi, altyapılarının yapılması gerçekleştirilmiştir. Komisyon bu harcamalarının bir kısmını imara açtığı yeni arsaları satarak karşılamıştır (Tekeli, 1996: 367-368).

1854 ve 1863'de Bursa'nın doğusunda Setbaşı Köprüsünün öteki yakasında bulunan Ermeni mahallesinin büyük bir bölümünü yok eden yangın, mahalleyi fiziksel ve sosyolojik açıdan değiştirmiştir. Yangından sonra mahallelerin yeniden kurulmasında, İstanbul'da olduğu gibi Bursa kentinde de yeni şehircilik ilkelerine uyularak dik açılı planlar kullanılmıştır (Laurent, 1999: 88).

1910'lu yılların başlangıcında, yani İttihat ve Terakki döneminde, İstanbul Şehremini ve Belediye Reisi olan Cemil (Topuzlu) Paşa, İstanbul'un imarı konusunda önemli adımlar atmıştır. Cemil Paşa, şehreminliği sırasında Balkan Savaşının yarattığı bir borçlanma olanağından yararlanarak bir milyon altınlık istikrazda bulununca kentte bazı imar uygulamaları yapma olanağı elde etmiştir. Yangın yerlerinin istimlakinde ve altyapılarının hazırlanmasında bu olanaktan yararlanılmıştır. Ayrıca, İstanbul'un bazı yerlerinde yangınla mücadeleyi de kolaylaştırabilecek otuz metre genişliğinde yollar açılmıştır (Tekeli, 1985: 889).

19. yüzyıl yangınları genelde parçalı olarak dönüşen ve geleneksel şeklini sürdürebilen kentsel gelişmeye yol açarken, 1950'ler sonrasında gerçekleşen arazi

rantı ve Kat Mülkiyeti Kanununa dayanan yapılaşma tamamen yıkılıp yeniden yapılanan kentleri ve kentsel gelişmeyi ifade etmektedir (Bilgin, tarihsiz: 475). Bunun anlamı, çok büyük yangınlar hariç, sıradan yangınların kentsel gelişmede yarattığı değişimin sınırlı kaldığıdır. Özellikle 19. yüzyıl yangınları 1950 sonrası imar faaliyetleri ve yapsatçılık ile karşılaştırıldığında bu daha aşikâr olmaktadır.

167

Eğer Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki kent planlaması ve imar hareketlerinin hem genel hem de yangınlar açısından bir değerlendirmesi yapıldığında; planlama çalışmalarının bazı büyük kentlerle sınırlı kaldığını, genellikle yabancı plancılara yaptırılan bu yüzeysel çalışmaların uygulanmadığını, buna karşılık, geliştirilen imar nizamname ve yasalarının, mevzii imar planlarıyla birlikte uygulamaları önemli ölçüde yönlendirici olduğunu kabul etmek gerekir. 19. yüzyılda, değişen kent formunun, yeni yapılaşma sürecinin ve hatta benimsenen planlama yaklaşımlarının, büyük ölçüde kentsel yapıyı dönüştürücü ve kültürel sürekliliği önemli ölçüde tahrip edici sonuç doğurduğu ortaya çıkmaktadır (Tekeli, 1996: 369).

Osmanlı'da yangınları önlemeye dair çıkarılan bir çok tedbirlere, kanunlara ve nizamnamelere ilaveten, 1817 yılında evler arasında yangın duvarı inşası fikri geliştirilmiştir. 1817 tarihli bu fermanla, Ehl-i İslam olsun reayadan olsun evler arasına her iki evin sahiplerinin masrafları ortaklaşa üstlenerek taş duvar yaptırılmalarının yangınları önleme açısından önemli olduğu da zikredilmiştir (Ergin, 1995: 1091).

Kundaklama ve Kastî Yangınlar

İstanbul yangınlarının çıkış nedenleri yukarıda ayrıntısıyla görüldüğü üzere oldukça çeşitlidir. Kundaklamalar ve kastî yangınlar da her dönemde önemli bir yangın sebebi olmuştur. Kundaklama ve kastî yangınların 19. yüzyıl sonlarına kadar ana nedeni, yangın söndürme işiyle ilgilenenlerin söndürme işleminden kazandıkları paralar ve yağmalardır. 20. Yüzyılın ikinci yarısındaki kundaklama ve kasti yangınların çoğunun ana nedeni ise, anıtsal yapı veya sit alanı ilan edilen yerlerde normal yollardan yıkılamayan binaları yok ederek yerine çok katlı apartmanlar veya işhanları dikmektir.

19. yüzyılda çoğunlukla uygunsuz ve yağmacı kimselerden meydana gelen mahalle tulumbacıları, birbirleriyle rekabeti kanlı kavgalara kadar götürür, yangınlarda her zaman düzenli ve namuslu bir çaba göstermezlerdi. Bunların anlaşmazlıklarını ve haklarında çıkan şikayeti değerlendirip ceza verecek oranda, gene ünlü reislerden kurulu Tulumba Divanı idi. Böylece 19. yüzyıl belediyesi, ahali ve esnaf gruplarının nüfuzundan yararlanıp denetimi sağlayarak, geleneksel şehir yönetiminin önemli bir niteliğini daha muhafaza etmekteydi” (Ortaylı, 1973: 20).

Görevleri arasında yangın söndürme işi de bulunan ve bunun karşılığında semt halkından ücret alan Yeniçerilerin, hem bu nedenle, hem de göz koydukları zengin evlerini, söndürme bahanesiyle soyup yağmalamak için kundak koydukları çoğu kez

kanıtlanmıştır. Sadece yeniçeriler değil, efendilerine kin besleyen besleme ve uşakların fesatlığı, hırsız ve yağmacıların zenginlere zarar verme kasıtları ile mazlumların zalimlerden intikam alma düşünceleri de kasıtlı yangın sebepleri arasında yer alır. Siyasî iç çekişmeleri lehine sonuçlandırmak isteyen dönemin bazı ileri gelenleri veya sadrazamları yıpratmak isteyenlerin de İstanbul'da yangın çıkarttıkları iddia edilmektedir. Örneğin, kent güvenliğinden sorumlu sadrazamı azlettirmek için kentin değişik yerlerinde yangınlar çıkarıldığı Vakanivüs tarihçileri tarafından yazılmaktadır (Sakaoğlu, 1994: 428; Andreason, 1973: 60).

19. yüzyılın sonlarından itibaren kasfî yangınların ana sebebi arsa rantı olagelmıştır. Arsa fiyatlarının hızla yükselişi ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarınca birinci veya ikinci derecede sit ilan edilen yapılar ile mahallelerde artan kentsel ranttan pay almak için -özellikle 1950'lerden itibaren- yıkılması mümkün olmayan tarihî birçok bina veya kentsel alanın kasten yakılması durumuyla karşı karşıya kalınmıştır. Bu durum, sadece İstanbul ile sınırlı olmayıp tarihî binaların olduğu ve sahiplerince yıkılmadığı her yerde yüksek rant geliri için kundaklamalar olagelmektedir.

Ekonomik, Demografik ve Toplumsal Nedenler

Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanununa göre yeni belediye gelirleri ihdas edilmişti; ama, bu İstanbul ile Anadolu için farklı tutulmuş ve bahsedilen gelirlerin çoğu hayalî düzeyde kalıp toplanamamıştı. Belediyelerin görecekleri hizmetler ancak bu şartlar dahilinde eksik olarak gerçekleştirilebildi. Osmanlı şehirleri esasen içtimaî teşkilâtlanma teşebbüsü gösteriyordu. Bu eksiklik belediye hizmetlerinde de göze çarpıyor, eski ve yeni yanyana yaşıyordu. Beledî yönetim pek etkisiz kalmakta; bazı taşra belediyeleri basit bir yangın tulumbasından bile mahrum bulunmaktaydı (Ortaylı, 1996: 461). Taşra belediyeleri için öngörülen malî kaynaklar kırsal ekonomik ve sosyal yapının egemen olduğu bir ülkede pek hayalî idi. Tanzimat sonrası Osmanlı'sında görülen bu durum günümüz köy ve belediyeleri için de pek değişmemiş gibidir.

Osmanlı ülkesi modern beledî fonksiyonları gerçekleştirecek derecede bir şehirleşme ve endüstrileşme süreci içinde değildi. Zaten, geleneksel şehrin örgütsüzlük ve düzensizliğine karşı, şehir sakinleri pek de isyan etmiyordu. Ahali şehir düzeni ve beledî hizmet olarak yöneticiler kadar çok şey istemiyordu. Bundan başka böyle bir örgütlenmeyi ve hizmetleri gerektirecek ne canlı bir şehir hayatı ve ne de refah vardı. Öyle ki, halk bazı modern belediyecilik teşebbüslerine muhalif bir tavır bile almaya başlamıştı (Ortaylı, 1996: 462). Her ne kadar bir kısım halk, modern beledî hizmetlerden hoşnutsuzluk duyuyorsa da, -yukarıda belirtildiği üzere- çoğunluğu uygunsuz ve yağmacı kimselerden oluşan tulumbacılar da pek hoşnut değildi. Salgın hastalık çıkmadıkça koruyucu sağlık hizmetleri, asayiş bozulmadıkça kolluk hizmetleri halkın pek ilgisini çekmiyordu. Hele park ve bahçe

gibi bazı hizmetler onlar için lüks veya hepten gereksizdi. Ancak, yangınlar az da olsa refahlarını hatta yakınlarını veya canlarını ellerinden alıyordu, veya tulumbacıların talanına maruz kalıyorlardı. Bu nedenle, itfaiye hizmetlerinin diğer hizmetlerden ayrı bir yeri vardı, lakin bütün çabalara rağmen İzmir gibi yenilikçi ve Batıcı bir kentte bile, şehrin ancak Levantenlerin yoğun olarak yaşadığı küçük bir kısmı itfaiye de dahil beledi hizmetlerden yeterince yararlanabiliyordu.

Osmanlı'nın ve özellikle İstanbul'un 19. yüzyılda, önceki dönemlerde rastlanmayan bir nüfus artışı yaşadığı görülmektedir. İstanbul'un 1829'daki ilk sayımda 358.000 olan nüfusu, 1928 yılında 700.000'e ulaşmıştı. Bu artış, özellikle Rumeli eyaletlerinden ailece yapılan göçlerden oluşmakta idi (Ortaylı, 1977: 94). Bu göçler, nüfus yoğunlaşmasına, çarpık kentleşmeye, -daha önce de bahsedildiği gibi- sokakların dar ve kıvrımlı oluşmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda, nüfusun artması zaten çok verimli ve etkili hizmet sunamayan belediyelerin hizmet sunma güçlerini azaltmıştır. Bu durum, dolaylı olarak yangınların artmasını ve özellikle de yangından sonraki müdahaleleri etkilemektedir.

Özet, Değerlendirme ve Öneriler

Özet ve Değerlendirme

Tanzimat devrine kadar Osmanlı şehirlerinin idaresinde vakıflar, mahalle, cemaat ve lonca teşkilâtlarından söz etmek mümkün olmakla birlikte, Tanzimat'tan itibaren bu teşkilâtlar giderek zayıflamış ve nihayet Cumhuriyet'in ilanından kısa süre sonra ya çok zayıflamış veya ortadan kalkmıştır (Ortaylı, 1996: 446).

“Osmanlı'da itfaiye teşkilâtını da 1714 yılında Yeniçeriler Ordusu içinde ilk kuruluşundan 1826 Vaka-i Hayriye ile II. Murat tarafından ortadan kaldırılışına kadar olan döneme “hazırlık”, 1826- 1828 arasındaki iki yıllık semt tulumbacıları dönemine “fetret”, yeniçeri ordusunun yerine 1828'de kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu içindeki “Yangıncı Tulumbaları” ve belediyelerde kurulan “Daireler” dönemine “toparlanma”, 1874'ten 1923'e kadar olan Askeri İtfaiyeler dönemine “yükselme”, 1923'den günümüze kadar olan son döneme de “yeniden yapılanma” şeklinde ana başlıklar şeklinde özetlemek mümkündür” (Yalın, 1998: 5).

Yukarıda görüldüğü gibi, yangın sorununa bulunan ve esaslı sonuçlar doğurabilecek önlemlerin çoğu Tanzimat'la başlamış ve bu dönem itfaiyecilik açısından toparlanma dönemi olarak zikredilerek Cumhuriyet'e kadar sürdürülmüştür. Bu önlemler:

- İlk önlem, başta İstanbul olmak üzere Anadolu kentlerinde hem yangın tehlikesini azaltmaya yardımcı hem de itfaiyenin yangına daha kolay ulaşmasına imkân veren kent planlamasına ilişkin kararlardır. Bu kararlar, çıkmaz sokakları yasaklamakta, geniş ve düz caddeler açılmasını önermekte, bina yüksekliklerinin ve yoğunluğunun kontrolü gibi önlemleri içermekteydi.

- İkinci önlem, binaların tahta yerine kâğırdan yapılmasıdır.
- Üçüncü önlem, güçlü ve iyi donatılmış belediye ve itfaiye teşkilâtlarıdır.
- Son önlem de yangın vanaları ve bu vanalara yeterince su vermektir.

170

Beledi teşkilât kuruldu diye, genelde klasik Osmanlı mahallî örgütlenme ve belediye hizmetleri icrasının, özelde mahalle teşkilâtının ve tulumbacıların, zamanla ortadan kaldırılmasıyla, yangınla mücadelede zayıflama görüldüğü iddia edilebilir. 19. yüzyılda ve günümüzde, -İstanbul gibi büyük şehirlerde- mahallelinin katılımı ve örgütlenmesi olmadan yangın ve asayiş sorunlarıyla mücadelenin hem çok güç hem de çok maliyetli olduğu söylenebilir. Bu gerçeği göz önüne alan ve sivil halkın yerel hizmetlere katkısına Tanzimat öncesi Osmanlı'da olduğu gibi gereken önemi veren bazı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri, -*bizde terk edilmeye yüz tutan*- yangınlarla mücadelede gönüllülerin kullanılması gibi pratikleri bugün teşvik etmektedirler. Örneğin, Danimarka'da yangınla mücadele edecek ekiplerin çoğu gönüllülerden oluşmaktadır.

Öneriler

- Gönüllü itfaiyecilik modeli, ülke şartları göz önüne alınarak uygulanmalıdır. Osmanlı'da mahalle sistemine dayanan yangın söndürme konusundaki tulumbacılar uygulaması yeni gönüllü modelin oluşturulmasında gözden geçirilebilir.
- Eski İstanbul'da ve diğer Osmanlı kentlerinin çoğunda yangınların söndürülmesini güçleştiren dar ve çıkmaz sokaklar bugün özellikle kaçak yapılaşmanın yoğun olduğu kentsel alanlarda sıklıkla görülmektedir. Sokak ve caddelerin itfaiye, acil müdahale ve kolluk görevlilerine ait araçların kolayca girip manevra edebilecekleri şekilde oluşturulması, buna uygun kent planlarının yapılması ve uygulanması ile kaçak yapılaşmanın kontrolü gereklidir.
- Tophane ve Tüfekhaneye yangınlarıyla mücadelede kullanılmak üzere Osmanlı döneminde özel ekipler ve ekipmanlar -sınırlı düzeyde de olsa- oluşturulmamıştır. Kimyasal maddelerin ve özel yanıcı, parlayıcı ve patlayıcı maddelerin çok daha yaygın olduğu günümüzde ekonomik gücü yeten bütün yerel yönetimlerin özel maddelerle mücadele konusunda uzmanlaşmış alet, ekipman ve personel açısından güçlendirilmesi gerekmektedir.
- İtfaiyelerin sivilleştirilmesi ile birlikte mali altyapının da planlanması ve programlanması gerekmektedir. Bu yapılmadığı için, geçmişte olduğu gibi bugün de, itfaiye teşkilâtları belediyelerin sırtında adeta bir yük olmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKTÜRE, Sevgi. 1985. "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 891-904.
- ANDREASYAN, Hrand D. 1973. "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 27.
- BİLGİN, İhsan. Tarihsiz. "Anadolu'da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme". Yayın Yönetmeni / Editör: Yıldız Sey. *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (II. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II) nedeniyle düzenlenmiştir). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ss. 472-490.
- CANSEVER, Turgut. 1995. "Osmanlı Şehri" *Osmanlı Ansiklopedisi, 5. Cilt, 3. Baskı*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, ss. 154-163.
- ÇELEBİ, Bünyamin. 1994. "İtfaiye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 4*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, ss. 306-307.
- ERGİN, Osman Nuri. 1936. *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı.
- ERGİN, Osman Nuri. 1995. *Mecelle-i Umur-i Belediye, Cilt 3*, Yayın Yönetmeni: Cengiz Özdemir. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- ERYILMAZ, Bilal. 1992. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: Bilimsel Araştırma Dizisi 16, İşaret Yayınları.
- ERYILMAZ, Bilal. 1996. "Osmanlı Yerel Yönetiminde İstanbul Şehremaneti", Vecdi Akyüz ve Seyfettin Ünlü (editörler). *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, Cilt 1* içinde; ss. 331-353. İstanbul: İlke Yayınları.
- GEORGEON, François. 1999. "Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Ankara'nın Gelişimi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, İkinci Baskı*, Editörler: Paul Dumont, François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviren: Ali Berktaş, ss. 99-115.
- GÖKTAŞ, Uğur. 1994. "Tulumbacılık", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, ss. 301-303.
- HAMMER PURGSTALL, Baron Joseph Von. 1986. *Osmanlı Devleti Tarihi, 1676-1699, Cilt 12*. Çeviren: Vecdi Bürün. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- HAMMER PURGSTALL, Baron Joseph Von. 1986. *Osmanlı Devleti Tarihi, 1676-1699, Cilt 15*. Çeviren: Vecdi Bürün. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- İSTANBULANSİKLOPEDİSİ, 1994. "Su" Maddesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, ss. 47-49.
- KAZGAN, Haydar ve Sami Önal. 1996. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İstanbul'un Altyapı ve Su Sorunları", Vecdi Akyüz ve Seyfettin Ünlü (editörler). *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, Cilt 1* içinde; ss. 423-430. İstanbul: İlke Yayınları.

- KUZUCU, Kemalettin. 1999. "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri", *Büyük Osmanlı Araştırması, Cilt 5: Toplum, Yeni Türkiye Yayınları*, ss. 687-699.
- LAURENT, Béatrice Saint. 1999. "Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Yapılanması", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, İkinci Baskı*, Editörler: Paul Dumont, François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviren: Ali Berktaş, ss. 79-98.
- ORTAYLI, İlber. 1973. "Türk Belediyesinin Denetim Yetkisinin Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu" *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt 6, Sayı 4 (Aralık): 14-24.
- ORTAYLI, İlber. 1977. "İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış" *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt 10, Sayı 2 (Haziran): 77-98.
- ORTAYLI, İlber. 1979. *Türk İdare Tarihi*. Ankara: TODAİE.
- ORTAYLI, İlber. 1996. "Osmanlı Belediyeleri ve Kent Hizmetleri", Vecdi Akyüz ve Seyfettin Ünlü (editörler). *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, Cilt 1* içinde; ss. 395-405. İstanbul: İlke Yayınları.
- ÖNAL, Şebnem. 1994. "Sokaklar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, ss. 28-30.
- ÖZCAN, Osman. 1999. "İstanbul İtfaiyesinin Tarihçesi" *İtfaiye 110*. Yıl 5, Sayı 20 (Ocak-Şubat): 33-35.
- RAYMOND, André. 1995. *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. Çeviren: Ali Berktaş. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- SAKAOĞLU, Necdet. 1994. "Yangınlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak yayını, ss. 426-438.
- SERÇE, Erkan. 1998. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- TANYELİ, Uğur. Tarihsiz. "Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni". Yayın Yönetmeni / Editör: Yıldız Sey. *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (II. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II) nedeniyle düzenlenmiştir). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ss. 405-471.
- TEKELİ, İlhan. 1985. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 878-890.
- TEKELİ, İlhan. 1996. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasında Etkileri", Vecdi Akyüz ve Seyfettin Ünlü (editörler). *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, Cilt 1* içinde; ss. 355-371. İstanbul: İlke Yayınları.
- YALIN, Sabri. 1998. "1714 Didoncular'dan 1998 Modern İtfaiyeye Doğru", *İtfaiye 110*. Yıl 4, Sayı 17 (Temmuz-Ağustos): 5-7.